Видатний природознавець

уродженець Гуцульщини Максиміліан Сила-Новицький

НА МЕЖІ Гуцульщини і Покуття, у чудовій, мальовничій місцевості на березі річки Лючка розташувалось селище Яблунів, яке подарувало світу видатного науковця-натураліста Максиміліана Новицького, котрий упродовж усього життя займався ентомологією, спелеологією, геологією, іхтіологією та природоохоронною справою.

Максиміліан-Сила Новицький народився 9-го жовтня 1826 року у селі Яблунові Коломийського повіту (тепер Косівський район Івано-Франківської області) у родині дрібного польського шляхтича Фелікса Новицького, що був лісничим панських лісів Яблунова. Дитинство Максиміліана проходило в його рідному селі, де він закінчив початкову школу, і батьки направили його на навчання до Львова, яке він успішно закінчив у 1848 році. У тому ж році він вступив на юридичний факультет Львівського університету, проте, змушений був перервати своє навчання, оскільки потрапив під переслідування австрійської влади за участь у маніфестаціях, що розгорілися в часи Весни народів.

Новицький поспішно покинув Львів і перебрався до Тернопілля. Тут, у селі Плотичі, він активно збирав гербарії для навколишніх сільських шкіл і зацікавився ентомологією. Не маючи можливості поновити навчання в університеті, М. Новицький у 1850 році складає іспит на вчителя молодших класів і продовжує вчителювати. У 1852 році він переходить до Самбірської гімназії на Львівщині, що дає йому можливість активніше займатися науковими дослідженнями. Близькість до Львова сприяла його успішній співпраці з відомим меценатом і філантропом Володимиром Дідушицьким та його музеєм (Музей імені Дідушицьких). У 1854 році у Львові, а в 1857 році у Відні, він складає нижчий та вищий педагогічні іспити із природничих наук, завдяки чому одержує право у 1858 році перейти на викладацьку роботу до своєї рідної Львівської академічної гімназії. Саме тут Максиміліан Новицький дуже активно розпочинає займатися ентомологією, видаючи у 1860 році каталог метеликів Східної Галичини. Завдяки зібраному хорошому фактичному матеріалові з ентомології він захищає у 1863 році дисертацію доктора філософії у Львівському університеті, й одержує запрошення очолити кафедру зоології у Ягеллонському університеті в Кракові.

На території Галичини (Карпатах, Прикарпатті, Покутті і Поділлі) М. Новицький проводить ряд досліджень з ентомології та іхтіології. Під час подорожі Карпатами, у басейні Черемоша, він знайшов рідкісного, вимираючого виду, метелика Аполлона. Ця остання достовірна знахідка метелика, здійснена великим галицьким натуралістом і ентомологом на території Івано-Франківської області, датується 1865 роком.

У науковому доробку М. Новицького — низка опублікованих праць, серед яких найвизначніші: «Метелики Галичини» (1865), «Перелік Татранських метеликів» (1868), «Каталог метеликів Галичини» (1868), «Атлас риб галицьких річок» (1889), а також підручник із зоології у трьох томах: «Ссавці», «Птахи, плазуни і риби», «Безхребетні» (1868-1869), в якому матеріал вперше подавався згідно з теорією еволюції Чарльза Дарвіна. Окрім підручника зоології Максиміліан Новицький видав кілька монографій, присвячених бабакам, сарнам, рибам Дністра та Пруту.

Крім того, він активно займався проблемами охорони природи, став автором першого у світі закону про охорону природи, який був прийнятий Галицьким Сеймом у 1868 році. На честь прийняття закону М. Новицький власним коштом встановив залізний хрест на Ваксмундській Поляні в Татрах (1373 м над рівнем моря).

У 1872 році М. Новицький став членом Краківського наукового товариства, а у 1873 році працює над статутом Галицького татранського товариства, під патронатом якого засновується Природничий музей в Кузніцах (Польща). З 1875

року до його наукових зацікавлень додається іхтіологія. У цій галузі він проводить грандіозну роботу: окрім опису фауни риб розробляє методи риборозведення, організації рибних господарств та зарибнення водойм. Зокрема, до його розробок належить й інкубатор для запліднення і виведення ікри, завдяки яким він зумів виростити лосося й навесні 1879 року зарибнити ним Віслу біля Кракова, а пізніше й ріку Білу під Тернополем.

Реалізовуючи свої природоохоронні амбіції, М. Новицький, на той час вже професор Ягеллонського університету, засновує 24 серпня 1879 року у місті Кракові «Крайове рибальське товариство», статут якого був затверджений розпорядженням намісника Галичини від 2 серпня 1879 року, і яке проіснувало до 1950 року. Він же стає першим керівником рибальського товариства, хоча серед співорганізаторів товариства було багато знаменитих людей того часу — др. М. Затонський, граф А. Потоцький, п.п. Ключицький, Лангій, Лютостанський, Маркевич, Суктус, Войцуховський та інші.

Не зважаючи на те, що офіс товариства розміщувався у Кракові, а не у центральному місті Галичини Львові, діяльність товариства поширювалася на всю Галичину. Головною метою товариства були дії, які підтримували б піднесення та охорону рибальста у Галичині. У своїй діяльності товариство зобов'язувалося співпрацювати з органами влади та власниками рибальських господарств. Саме товариство мало специфічну структуру: члени товариства поділялися на почесних, довічних і звичайних . Крім членів товариства була посада протектора товариства, на яку запрошувалась особа, що займала високе становище і мала вплив у суспільстві. Протектором товариства був граф В. Дідушицький, заступником Станіслав Ключицький. Статус почесних членів товариства надавався особам, які мали особливі заслуги у галузі рибальства або у підтримці самого рибальського товариства. Для фінансування товариства утворювалися фонди, які ділилися на залізний та оборотний і призначалися лише на цілі рибальства.

Результати своєї діяльності товариство висвітлювало у журналі «Ловець» Галицького мисливського товариства. Товариство випускало не тільки періодику, але й статистичні звіти, Шематизми. Керуючи товариством, М. Новицький ніколи не забував про край, з якого він походив. Так, у Шематизмах Галичини з гордістю повідомлялося, що у 1886 році товариством було випущено 1 млн. 652 тис. штук живого малька, що було найчисельнішою акцією від часу створення товариства: 468 тис. штук малька лосося у річку Вісла, 43 тис. — у річку Дністер; 88 тис. штук однорічного нарибку королівського коропа випущено в ріки Дністер, Буг і Віслу; 40 тис. штук нарибку річкового пструга до гірських рік; 4 тис. вугрів випущено до рік Серет, Дністер, Гнила Липа; 500 тис. штук малька судака випущено до річок Дунаєць і Скава.

Слід зазначити, що вже на першому засіданні Краківського крайового рибальського товариства було одноголосно ухвалено рішення приєднатись у якості асоційованого члена до галицького мисливського товариства. Граф Потоцький привітав рибальське товариство з його утворенням та побажав, щоб у подальшому рибальство і мисливство тісніше між собою об'єдналось і укріпило стосунки.

Виконуючи статутні завдання, товариство сприяло зарибненню рік Галичини. На території Східної Галичини проф. Вайгель зарибнив річку Прут 1000 особин лосося, а п. Григорович із Жаб'я направив для зарибнення 1000 мальків лосося до Чорного Черемоша. Першу акліматизацію лосося у Пруті та Черемоші було проведено др. М. Новицьким. Надлісничий К. Обст розводив у своєму господарстві 5000 ікринок форелі, які отримав у дар від графа А. Потоцького, та власних 800 ікринок випустив у потоки Явірницький, Чорногірчик та річку Прут 5100 голів пструга.

11 листопада 1879 року товариство інформувало про створення фонду для зарибнення водоймищ. Серед іншого були зариблені ріки Східної Галичини Свіча, Бистриця і Прут.

Організація товариства у Кракові сприяла створенню філії цього товариства у Станіславові. Фактично у той же рік, коли організувалось товариство, почалася праця з акліматизації лосося у ріках Гуцульщини, а саме: в Пруті та Черемоші.

Філія рибного товариства у Station Станіславові (отримала у дар від графа А. Потоцького) 6 тис. штук ікри форелі і випустила у річку Бистриця 3793 пстругів. А вже у 1882 році, звітуючи на зборах товариства, М. Новицький повідомив, що завдяки старанням товариства річки Прут та Чорний Черемош поповнились відповідно по 1000 особин малька лосося.

Завдяки старанням М. Новицького німецьке рибальське товариство у Берліні закупило для потреб зарибнення 59 тис. ікринок лосося каліфорнійського та балтійського. Серед іншого були зарибнені ріки Бистриця і Прут. Так, у Коломиї у ріку Прут було випущено 2,5 тис. ікринок пструга та 8 тис. ікри лосося каліфорнійського. У 1887 році за клопотанням М. Новицького було прийнято нове рибальське законодавство Галичини. У 1888 році він провів картографування розповсюдження риб у Галичині, а в 1889 році видав атлас риб галицьких річок: Вісли, Стиру, Дністра і Пруту.

Важко переоцінити значення особистості М. Новицького для діяльності товариства. У ювілейній доповіді 1888 року віце-президент Краківського рибальського товариства С. Ключицький наголошував, що рибальське товариство — це професор Максиміліан Новицький, керівник та виконавець. Його бурхливій енергії, масштабним ідеям, особистій праці та організаторським здібностям товариство завдячує реалізацією своїх завдань та задумів.

Восени, 24 жовтня 1888 року, відбулись урочисті заходи вшанування Максиміліана Новицького з нагоди 25-річного ювілею його діяльності на посаді професора Ягеллонського університету — професора, який прославив не лише Ягеллонський університет та Галичину, але й польський народ за межами Галичини.

У святкуваннях взяла участь майже вся еліта наукового, політичного та аристократичного світу Кракова: керівник рільничого Краківського товариства граф Артур Потоцький, В. Зонтак — представник Галицького мисливського товариства, С. Ключицький — віце-президент краківського рибальського товариства, др. В. Маркевич — віце-президент Татранського товариства охорони тварин та інших товариств. Серед присутніх було багато колег по роботі: ректор Ягеллонського університету та тесть М. Новицького — професор Каспарек, професори Вежейський, Янчевський, Карлінський та ін. За щирими привітаннями промовців розкривалась грандіозна діяльність науковця та суспільного діяча М. Новицького, зокрема: наукові праці, створений в університеті зоологічний кабінет, каталоги літератури із зоології. Проте, найголовніше досягнення М. Новицького, на думку ректора, є те, що він зумів реалізувати наукові праці на практиці для народного добра.

Червоною ниткою через усі виступи проходила думка, що М. Новицький усім у житті завдячує власній праці, яка принесла йому визнання та зробила його гордістю польської науки. Цікавою є згадка професора Янчевського про походження ювіляра із села Яблунова, що спричинило, на його думку, практичне застосування наукових здобутків вченого у розвитку економіки Галицького краю та Гуцульщини.

Зачитувались телеграми, які надійшли від колишніх учнів, приятелів та багатьох різноманітних інституцій із усієї монархії, зокрема: від Галицького мисливського товариства, Галицького лісового товариства, рибальського товариства з Варшави, товариства рибалок з Відня, товариства охорони мисливства та рибальства з Берна, почесним членом якого був М. Новицький, рибальського товариства з Петербурга. Особливо до душі ювіляру припало привітання Галицького мисливського товариства, в якому його дослідження природи було нерозривно пов’язане з любов’ю до тієї землі, на якій він народився і яка була для нього дорогою. Галицькі мисливці бачили у ньому не тільки вченого, але й соратника, однодумця, природолюба.

На завершення торжества зворушений М. Новицький схвильовано висловив своє життєве кредо: свідомість виконаного обов’язку для нього — справа внутрішнього задоволення у будь-якій сфері: науковій, господарській чи громадській. А найвища нагорода — ще за життя побачити плід своєї праці та його визнання серед колег, друзів, щирого загалу. А завдячувати цим треба Божому провидінню.

Через два роки після святкування ювілею,

30 жовтня 1890 року, Максиміліан Новицький помирає у місті Кракові у віці 64 років. Для вшанування світлої пам'яті вченого і натураліста у 1898 році у Кракові над Віслою було встановлено обеліск, а у 1971 році в Музеї рільництва у Шреняві (Польща) — його бронзове погруддя. У 2005 році, до 115-их роковин від дня смерті М. Новицького, у його рідному селі Яблунові встановлено меморіальний знак з написом українською та польською мовами: «Максиміліан Сила-Новицький 1826 — 1890, зоолог, ентомолог, іхтіолог, професор Ягеллонського університету, уродженець Яблунова. Від мешканців Покуття та родичів у краї. Н. Е. 2005».

Таким чином поступово повертається із забуття постать видатного українського природознавця Максиміліана Новицького, наукові праці якого увійшли до української і польської культурної спадщини. Життя і діяльність М. Новицького є добрим прикладом служіння вченого для розвитку рідного краю. Сучасні українські природознавці можуть впевнено рівнятись на свого славного попередника, котрий розпочав теоретичну і практичну природодослідницьку та природоохоронну діяльність на теренах України.

Олег ПРОЦІВ,
аспірант кафедри управління проектними ЛРІДУ НАДУ при Президентові України, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства
Ярослав ЗЕЛЕНЧУК,
кандидат історичних наук, начальник наукового відділу Національного природнього парку «Верховинський»

На Черемоші